

ПЫТАННІ СКЛАДАПАДЗЕЛУ Ё ВУЧЭБНЫХ ДАПАМОЖНІКАХ ПА БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАХ НА I СТУПЕНІ АГУЛЬнай СЯРЭДняй АДУКАЦЫІ

Доўгаль Дзмітрый Аляксандравіч

старшы выкладчык кафедры тэорыі і методыкі пачатковай
адукацыі ўстановы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»
(г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь)

*У артыкуле разгледжаны разнастайныя аспекты фарміравання
ўмення падзяляць словы на склады на I ступені агульнай сярэдняй
адукацыі. Выяўлены лінгваметадычныя праблемы складападзелу ё вучэбных
дапаможніках па беларускай і рускай мовах для 2-га класа.*

Склад – гэта адзінка маўленчай плыні, якая складаецца з
аднаго (галоснага) ці некалькіх (галосны плюс зычны / зычныя)
гукаў і вымаўляецца адным штуршком выдыхаемага паветра.

Вывучэнне склада як фанетычнай адзінкі адбываецца ў межах раздзела “Гукі і літары” (“Звуки и буквы”) вучэбных праграм па беларускай і рускай мовах у 2-м класе ўстаноў з беларускай і рускай мовамі навучання (ШБМН, ШРМН). Сфарміраванасць умення падзяляць словы на склады і звязанага з ім умення вызначаць націскныя і ненаціскныя склады ўваходзіць у пералік асноўных патрабаванняў да вынікаў вучэбнай дзейнасці навучэнцаў праграм па беларускай і рускай мовах. Засваенне складападзелу спрыяе фарміраванню ў малодшых школьнікаў графіка-арфаграфічных уменняў, у першую чаргу пераносу слоў.

Мы правялі аналіз як уласна лінгвістычных (правілы складападзелу, вызначэнне склада як моўнай адзінкі), так і метадычных (тыпы і матэрыял практыкаванняў, графічнае абазначэнне складу) аспектаў складападзелу ў вучэбных дапаможніках [1; 2; 3; 5], якія выкарыстоўваюцца для вывучэння беларускай і рускай моў на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі.

У дапаможніках адсутнічае вызначэнне склада як моўнай адзінкі, аднак акрэсліваюцца яго прыметы: колькасны (1, 2, 3 ці болей гукаў) і якасны (абавязковая наяўнасць галоснага гукі) склад, адзначаецца, што колькасць складоў адпавядае колькасці галосных. Аднак толькі ў адным дапаможніку даецца спроба пазнаёміць вучняў з правіламі складападзелу: “Звычайна склад заканчваецца на галосны гук” [1, с. 43]. Гэта сцвярдзенне справядлівае, паколькі асноўны тып склада ў беларускай і рускай мовах – спалучэнне “зычны+галосны”. З другога боку, яго можна разглядаць як рэкамендацыю пры вырашэнні праблемы, як правесці мяжу паміж складамі пры збегу зычных гукаў у сярэдзіне слова паміж галоснымі. Згодна з санорнай тэорыяй склада, якая, па меркаванні А.І. Падлужнага, “карыстаецца найбольшай вядомасцю ў айчынным мовазнаўстве” [4, с. 43], гукі ў складзе размяшчаюцца па ўзрастаючай гучнасці, найбольшую ступень выражанасці якой маюць галосныя, затым ідуць санорныя (С) і, нарэшце, шумныя (звонкія і глухія) зычныя (Ш). У агульным выглядзе правілы складападзелу пры збегу зычных у сярэдзіне слова выглядаюць так: калі паміж галоснымі знаходзіцца спалучэнне шумных зычных, яно адносіцца да наступнага склада (тое ж датычыцца спалучэння шумных з санорнымі); калі ж паміж галоснымі спалучаюцца санорны гук з шумным, то санорны адносіцца да папярэдняга склада (г. зн. склад заканчваецца на зычны), а шумны – да наступнага. Калі паміж галоснымі знаходзіцца двухгукавое спалучэнне санорных, то “падзел на склады можа быць дваякім: першы санорны можна аднесці да папярэдняга склада <...> але можна яго аднесці і да наступнага” [4, с. 44]. Да апошняга пункта дадаём, што гук [й] (у беларускай мове і [ў]) прынята адносіць да папярэдняга склада ў любых спалучэннях зычных.

Высветлім, наколькі карэктна складальнікі дапаможнікаў падзяляюць словы на склады пры аналізе моўнага матэрыялу. Разгледзім тыя лексемы са збегам зычных у сярэдзіне слова, у якіх аўтары ўжо ажыццявілі складападзел у тэарэтычным матэрыяле (правілы, памятка) ці практыкаваннях (гл. табліцу).

Складападзел у словах са спалучэннямі зычных паміж галоснымі ў вучэбных дапаможніках для 2-га класа

Спалучэнне зычных	Ш+Ш	Ш+С	С (у тым ліку [й], [ў])+С	С+Ш
“Беларуская мова” (ШБМН) [1]	ю-цiка	а-бруч ад-ляцелi ле-свiца ля-снiк (ле-снiкi)	жураў-лi кор-мiць	аў-тобус буль-ба вясёл-ка гай-ка крэй-да талер-ка чай-ка
“Руская мова” (ШБМН) [2]		о-стров		ал-фавит кон-чил
“Руская мова” (ШРМН) [3]	руч-ка	а-прель здоровь-е [в’-й] объ-явление [б-й]	жур-нал зем-ляника чай-ник	маль-чик тротин-ка
“Беларуская мова” (ШРМН) [5]	снеж-кi			снягур-ка сняжын-ка Ягор-ка

Былі зафіксаваны парушэнні правіл складападзелу, дапушчаныя ў вучэбных дапаможніках (у табліцы такія словы падкрэслены). Па-першае, гэта датычыцца лексем са збегам шумных зычных у дапаможніках для ШРМН: у словах *ручка*, *снежкі* кансанантныя спалучэнні павінны адносіцца да на-

ступнага склада. Па-другое, у дапаможніках [1] і [3] назіраем варыянты падзелу слоў са спалучэннем шумнага і санорнага зычных паміж галоснымі: словы *абруч*, *апрель*, *лесвіца*, *ляснік*, *остров*, *сястра* падзелены верна (спалучэнне Ш+С адносіцца да наступнага склада), у словах *адляцелі*, *объявление* і *здоровье* дапушчаны памылкі. Ва ўсіх некарэктна падзеленых словах аўтары праводзяць складападзел па мяжы марфем, хаця склад – гэта фанетычная адзінка, якая, у адрозненне ад марфемы, не мае значэння. Таксама звяртае на сябе ўвагу, што ў выпадках спалучэння санорных складальнікі дапаможнікаў паслядоўна падзяляюць гэтыя гукі, адносячы іх да розных складоў. Гэты варыянт, як ужо адзначалася, прымальны, хоць і не стасуецца са змешчанай у дапаможніку па беларускай мове для ШБМН інфармацыяй, што склад звычайна заканчваецца галосным гукам. Увогуле, аўтары паслядоўна падыходзяць да падзелу слоў са спалучэннямі зычных, першы з якіх санорны: ва ўсіх зафіксаваных прыкладах гэты гук адносіцца да папярэдняга склада (гл. дзве апошнія калонкі ў табліцы).

Таксама звернем увагу на карэляцыю інфармацыі ў дапаможніках у залежнасці ад мовы навучання ва ўстаноў адукацыі. Як бачым, у дапаможніках па другой мове (якая выступае толькі як вучэбны прадмет) [2; 5] колькасць прааналізаваных прыкладаў істотна меншая, чым у дапаможніках па асноўнай мове навучання [1; 3]. Гэта натуральна тлумачыцца тым, што мовазнаўчая тэорыя спачатку засвойваецца на асноўнай мове навучання, а пасля дублюецца на ўроках па другой дзяржаўнай мове. Складападзел у беларускай і рускай мовах не мае прынцыповых адрозненняў, таму настаўнік можа арганізаваць сістэмную паслядоўную працу па фарміраванні неабходнага ўмення ў межах абодвух прадметаў. У дапаможніках для ШБМН прадстаўлены ўсе выпадкі спалучэнняў шумных і санорных зычных, даюцца прыклады падзелу трохгукавых кансанантных комплексаў (*сястра*, *остров*); у дапаможніку па беларускай мове дапушчана адна памылка (*ад-ляцелі*). Заўважым таксама, што якраз у падручніку па беларускай мове змешчана згаданая вышэй рэкамендацыя аб падзеле на склады. У гэтым жа дапаможніку аўтары пры знаёмстве са складам падаюць праблемную сітуацыю, у якой падзел на склады прымяняецца ў рэальнай камунікатыўнай сітуацыі – пры гукаванні ў лесе. У дапаможніках для ШРМН таксама прадстаўлены ўсе спалучэнні зычных, акрамя спалучэння *ў+зычны* ў беларускамоўным матэрыяле. Адсутнічаюць прыклады аналізу слоў з трохгукавым збегам зычных; у словах са спалучэннямі Ш+Ш і Ш+С адзначаны некарэктны складападзел. Між тым, прапанаваны ў дапаможніках падзел слоў на склады служыць зорам аналізу для карыстальнікаў – педагогаў і вучняў.

Уменне падзяляць словы на склады фарміруецца праз сістэму практыкаванняў. Дапаможнікі змяшчаюць аналітычныя (падзяліце слова на склады, вымавіце па складах), сінтэтычныя (складзіце са складоў словы, дапоўніце словы неабходнымі складамі) і аналітыка-сінтэтычныя практыкаванні (выдзеліце склад і складзіце з ім словы). Ва ўсіх выданнях, акрамя дапаможніка па рускай мове для ШБМН, аўтары прапануюць не толькі пісьмовыя аналітычныя заданні, але і вусныя (вымавіце па складах, назавіце склады). Такія заданні, на нашу думку, падкрэсліваюць фанетычную прыроду склада і фарміруюць культуру вуснага маўлення.

Напрыканцы звернем увагу на графічнае абазначэнне складападзелу ў дапаможніках. Агульным для ўсіх выданняў з’яўляецца выкарыстанне кароткай гарызантальнай рыскі на месцы складападзелу (*зі-ма*, *за-ве-я*). Гэты ж знак выкарыстоўваецца і для абазначэння пераносу, што не спрыяе адрозненню складападзелу як фанетычнай з’явы ад пераносу як з’явы арфаграфіі. Выхад з сітуацыі нам падаецца відавочным – паслядоўнае выкарыстанне гарызантальнай рыскі (!) на мяжы складоў. З гэтым знакам вучні знаёмяцца яшчэ ў падрыхтоўчы перыяд навучання грамаце, ён выкарыстоўваецца ў асобных прыкладах і графічных схемах у некаторых дапаможніках для 2-га класа: *ля|снiк – ле|снiкi* [1].

Такім чынам, аналіз вучэбных дапаможнікаў па мове для 2-га класа выявіў шэраг нявырашаных пытанняў у справе фарміравання ў малодшых школьнікаў навыкаў падзелу слоў на склады. Пошук аптымальнага спалучэння навуковасці выкладу матэрыялу з яго даступнасцю пры засваенні складападзелу вучнямі пачатковых класаў – надзённая задача лінгвістаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Антановіч, Н. М. Беларуская мова : вучэбны дапаможнік для 2 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання. У 2 ч. Ч. 1 / Н. М. Антановіч, Н. У. Антонова. – Мінск : НІА, 2022. – 144 с.
2. Антипова, М. Б. Русский язык : учебное пособие для 2 класса учреждений общего среднего образования с белорусским языком обучения. В 2 ч. Ч. 1 / М. Б. Антипова. – Минск : НИО, 2020. – 144 с.
3. Гулецкая, Е. А. Русский язык : учебное пособие для 2 класса учреждений общего среднего образования с русским языком обучения. В 2 ч. Ч. 1 / Е. А. Гулецкая, Г. М. Федорович. – Минск : НИО, 2022. – 144 с.
4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларуская навука, 2007. – 351 с.
5. Свірыдзенка, В. І. Беларуская мова : вучэбны дапаможнік для 2 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з рускай мовай навучання. У 2 ч. Ч. 1 / В. І. Свірыдзенка. – Мінск : НІА, 2020. – 144 с.